

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษา เรื่อง "การวิเคราะห์และการศึกษาความหมายของเนื้อหาารายการสารคดี
สิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์ (2530-2534)" นี้มีแนวคิดสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาด้วยกัน
3 แนวคิด ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องวาทกรรม (Discourse)
2. แนวคิดเรื่อง การสร้างความเป็นจริงทางสังคม (The Social Construction of Reality)
3. แนวคิดเรื่อง สิ่งแวดล้อม (Environment)

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเรื่อง วาทกรรม (Discourse) แนวคิดเรื่อง วาทกรรม (discourse) นี้ เป็นของมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) นักคิดชาวฝรั่งเศส เขาเป็นผู้วิเคราะห์อำนาจกับความจริง มีนักวิชาการหลายท่านที่ให้ความสนใจกับงานเขียนของฟูโก อย่างเช่น ธเนศ วงศ์ยานนาวา (2532) ได้อธิบายความหมายของวาทกรรมไว้ว่า

ภายใต้ระเบียบวิธีการจัดการที่เกี่ยวกับความจริงนี้ มีกลไกที่จะทำให้สามารถแยกแยะได้ว่า ประโยคความรู้ใดถูก ประโยคความรู้ใดผิด ลักษณะของกฎเกณฑ์ทางภาษาที่ผลิตประโยคความรู้ชุดหนึ่งที่จัดกลุ่มผิดกลุ่มถูกไว้เช่น เรียกว่า "ดีส์คอล์ส" (discourse) คุณลักษณะที่มีเอกภาพของดีส์คอล์สนี้ มิได้ขึ้นอยู่กับความหมายหรือความตั้งใจของผู้ใช้ภาษาแต่ประการใด แต่ขึ้นอยู่กับระบบตรรกภายในดีส์คอล์สนั้นเอง อย่างไรก็ตาม การยอมรับว่าประโยคความรู้ใดถูกหรือผิด ใช้ได้หรือไม่ได้ประการใดนั้น มิได้ขึ้นกับกฎเกณฑ์ของดีส์คอล์สเพียงอย่างเดียว "การปฏิบัติการดีส์คอล์ส" (discursive apparatus) นั้น ยังต้องสัมพันธ์กับสถานภาพและบทบาทของผู้นำเสนอความจริงด้วยว่า ผู้นำเสนอมีสถานภาพในสังคมเป็นอย่างไร

นอกจากนี้ นีอี เอียวศรีวงศ์ นักสังคมศาสตร์ที่มองว่าสังคมจำเป็นต้องอธิบายโครงสร้าง การจัดสรรอำนาจ เกียรติยศ และโภคทรัพย์อย่างที่เป็นอยู่ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533) ซึ่งให้ คำอธิบายของวาทกรรมว่า

คำอธิบายของสังคมเป็น "วาทกรรม" (discourse) คือการโยงใยข้อเท็จจริงที่สลับซับซ้อน ที่สุดเป็นข้อเท็จจริงทุกด้านที่สังคมนั้นรู้ ไว้ว่าจะเป็นการแพทย์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ภาษา วรรณคดี ฯลฯ เป็นองค์ความรู้ของสังคม วาทกรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเหมือน องค์ความรู้ก็เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น คนทุกคนตกอยู่ใต้อำนาจของวาทกรรมหนึ่ง ๆ ทั้งสิ้น เพราะ โลกภายนอกนั้นสัมพันธ์กันอย่างนี้ เราจึงควรมีสถานะอย่างนี้

จะเห็นได้ว่าวาทกรรมเป็นเรื่องที่สัมพันธ์โดยตรงกับการจัดสรรอำนาจ ถ้าจัดความสัมพันธ์ ของข้อเท็จจริงอย่างนี้ ก็จะเกิดวาทกรรมอย่างนี้ ถ้าเกิดวาทกรรมอย่างนี้ คนกลุ่มนี้ก็จะ มีอำนาจ-เกียรติยศ-โภคทรัพย์อย่างนี้ ถ้าจัดความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงในอีกลักษณะหนึ่ง ก็จะ เกิดวาทกรรมอีกอย่างหนึ่ง และทำให้คนอีกกลุ่มหนึ่งได้ส่วนแบ่งของอำนาจ - เกียรติยศ - โภคทรัพย์ไปอีกลักษณะหนึ่ง (นีอี เอียวศรีวงศ์, 2532)

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ให้ทัศนะเกี่ยวกับวาทกรรมว่า "วาทกรรมก็มีใช้ตัวอำนาจ ที่จริง วิชาการก็คือ การมองว่าวาทกรรมเป็นรอยต่อระหว่างอำนาจกับความรู้" ในแง่นี้ฟูโก (อ้างอิง ในชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533) อธิบายว่า

สังคมทุกสังคมจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซ้อนทับกันอยู่ และเป็นตัวแทรกอยู่ทุกส่วนในสังคม จนอาจกล่าวได้ว่าสังคมก็คือความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ประสานกันเป็นตัวสังคมนั่นเอง แต่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหล่านี้ไม่สามารถถูกจัดตั้ง รวบรวม หรือเอาไปใช้การได้ หากไร้การผลิต สะสม หมุนเวียน และการทำงานของวาทกรรม อำนาจในทัศนะ Foucault มิใช่เป็นเพียง ตัวการห้ามมนุษย์ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่อำนาจนั้นเคลื่อนผ่านสิ่งต่าง ๆ และก่อกำเนิดสรรพลิง อำนาจยังให้เกิดความพอใจ กำหนดความรู้ และสร้างวาทกรรม จำเป็นต้องพิจารณาอำนาจ ในฐานะเครื่องมือแห่งการสร้างสิ่งต่าง ๆ ซึ่งผ่านตลอดร่างทางสังคม ยิ่งกว่าเป็นจริงเป็น จังหวะในทางลบที่หน้าที่ของอำนาจคือการกดบังคับ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง เมื่ออำนาจในสังคม กำหนดความรู้ ก็หมายความว่ากำหนดด้วยว่าอะไรไม่ใช่ความรู้ ถ้าถือว่าข้อเขียนบันทึก เรื่องราวอย่างเป็นทางการเป็นความรู้ก็เท่ากับกำหนดด้วยว่าข้อเขียนที่ไม่เป็นทางการ มี สถานะของการเป็นความรู้ต้อกว่าสิ่งที่เป็นทางการหรือไม่อาจนับว่าเป็นความรู้ได้เลย และ

ความรู้เหล่านี้เหล่านี้ก็จะปรากฏตัวผ่านวาทกรรมนาซนิต ส่วนตักกันเป็นตาข่ายทางภาษาที่ใช้กันในสังคม มีสถาบันสังคม [รวมทั้งสถาบันสื่อมวลชนด้วย - ผู้วิจัย] มาคอยช่วยผลิตวาทกรรมเหล่านี้เสริมให้ตาข่ายถี่ยิ่งขึ้น มนุษย์ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของวาทกรรมที่สัมพันธ์รัตรึงอยู่รอบ

ในแง่ที่วาทกรรมหมายถึง "ภาษาที่ถูกนำมาใช้" ก็หมายความว่า ผู้คนในสังคมต้องทำตามที่วาทกรรมกำหนดในชีวิตประจำวันโดยที่หลีกเลี่ยงได้ยาก (Lemert & Gillan อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533) ภาษาที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ได้หมายถึงเฉพาะในการพูดหรือเขียนเท่านั้น พฤติกรรมของคนก็น่าจะถือว่าเป็น "ภาษา" ชนิดหนึ่งได้เช่นกัน

ความจริงในทัศนะของฟูโก คือเป็นสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นเช่นเดียวกับสิ่งประดิษฐ์อื่น ๆ นอกจากนั้นสิ่งที่สำคัญอย่างอื่นก็คือ ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นมาโดยอำนาจ ดังนั้นความจริงจึงไม่ใช่จุดอาคิมิเดียน (Archimidean Point) ที่สามารถใช้เป็นบรรทัดฐานสากลในการพิจารณาสรรพสิ่งความเป็นไปทั้งหลายในสังคม (ฮเนศ วงศ์ยานนาวา, 2531) ความจริงในสังคมมิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรับรู้ของสมองต่อสิ่งแวดล้อมภายนอก เสมือนดังภาพสะท้อนที่เกิดขึ้นในกระจก แต่ความจริงในสังคมถูกนำเสนอออกต่อสาธารณะชนโดยผ่านระบบภาษา ที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยอื่น ๆ ประกอบกับลักษณะของการยอมรับการดำรงอยู่ของสภาวะ และสรรพสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากภาษา (ฮเนศ วงศ์ยานนาวา, 2529) ความจริงนั้นไม่ใช่สิ่งที่ถูกพบและเป็นที่ยอมรับกัน แต่ถูกสร้างขึ้นมาจากกฎเกณฑ์ที่คอยกำหนดว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด มีการแยกกันอย่างเด็ดขาดระหว่างถูกผิด

สำหรับฟูโกแล้วการผลิตความจริงเป็นเรื่องทางการเมือง โดยในสังคมสมัยใหม่เน้นมีคุณลักษณะของ "เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองว่าด้วยความเป็นจริง" อยู่ห้าชนิดด้วยกันคือ

- (1) ความจริงนี้แก่ระจุกตัวกันอยู่ในแวดวงของดีส์คอร์สทางวิทยาศาสตร์ และสถาบันที่ผลิตความจริง
- (2) ความจริงยังขึ้นอยู่กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และการกระตุ้นเพื่อให้เกิดกิจกรรมทางการเมือง (ความต้องการความจริงนั้นมีมากพอๆ กับการผลิตทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง)
- (3) ความจริงนั้นเป็น "สิ่งของ" (the object) ซึ่งแสดงออกในรูปแบบต่างๆ ที่มีการบริโภคและเผยแพร่กัน (หมุนเวียนโดยผ่านองค์กรทางการศึกษา ตลอดจนข้อมูลข่าว

- สารต่าง ๆ ก็แพร่กระจายอยู่ในสังคมโดยปราศจากข้อจำกัด)
- (4) ความจริงเป็นสิ่งที่ถูกผลิตและส่งผ่านไป ภายใต้การควบคุมของเครื่องมือทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นหลัก (มหาวิทยาลัย ทหาร งานเขียน สื่อสารมวลชน)
  - (5) ความจริงเป็นประเด็นปัญหาของการถกเถียงทางการเมืองและการเผชิญหน้าทางสังคม (การต่อสู้ทางอุดมการณ์) ทั้งหมด (Foucault, 1980 อ้างถึงใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532)

เมื่อความจริงเป็นเหมือนกับสรรพสิ่งอื่น ๆ ในโลกที่ถูกสร้างขึ้น และถูกสร้างขึ้นด้วยระเบียบวิธีการศึกษาที่แสดงออกมาโดย "การปฏิบัติทางภาษา" อันจะทำให้เกิดการตัดสินได้ว่าสิ่งใดจริง สิ่งใดไม่จริง เพราะฉะนั้นฟูโกจึงได้ให้ความหมายแก่ความจริงว่าเป็น "การรวมตัวของกฎซึ่งมีการระบบถึงการแยกกันระหว่างสิ่งที่จริง (the true) กับสิ่งที่ไม่จริง (the false) และยังมีลักษณะเฉพาะของผลกระทบจากอำนาจที่ผูกพันอยู่กับสิ่งที่จริงอีกด้วย (Foucault, 1980 อ้างถึงใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532) เมื่อความจริงเกิดขึ้นจากผลกระทบของอำนาจจึงอาจกล่าวได้ว่า ความจริงก็คืออำนาจนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามสำหรับในความหมายของความจริงก็คืออำนาจนี้ มิได้หมายความว่าความในลักษณะแบบเดิมที่เคยกล่าวกันมา คือในลักษณะที่ว่าความจริงนั้นก็คือความรู้ที่เป็นวัตถุวิสัย ดังนั้นการที่กล่าวว่าความจริงก็คืออำนาจจึงหมายถึงว่าความจริงนั้นถูกผลิตออกมาโดยอำนาจ อำนาจและความจริงนั้นเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กัน หากแต่อาจจะมิใช่สิ่งเดียวกัน (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532) ในทัศนะของฟูโก (1978 อ้างถึงใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2529) อำนาจมิได้เป็นสิ่งที่ใครจะสามารถยึดเอามาเป็นสมบัติได้ ไม่ว่าจะป็นนายทุน ชุนศึก หรือกระฎุมภ์ ฯลฯ แต่อำนาจแสดงออกมาในรูปแบบของความสัมพันธ์ โดยความสัมพันธ์นี้มิใช่เป็นความสัมพันธ์แบบภายนอก แต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากภายในสิ่งนั้น ๆ เอง เช่น ความรู้ เศรษฐกิจ เพศ เป็นต้น "อำนาจนี้เมื่อก่อนทุกแห่ง นั้นไม่ใช่เพราะว่ามันมาจากทุกหนทุกแห่ง"

นอกจากนี้ "ในตัววาทกรรมนั่นเองก็มีอำนาจอยู่ด้วย และอำนาจแห่งวาทกรรมนั้นมีแนวโน้มจะตอกย้ำความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดำรงอยู่แต่เดิมแล้ว ถ้าวาทกรรมที่วาทกรรมนี้เรียกว่า วาทกรรมกระแสหลัก (dominant discourse) วาทกรรมที่ก้าวขึ้นมาท้าทายวาทกรรมชนิดแรก หรือวาทกรรมทวนกระแส (counter-discourse)" (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533)

เมื่อแนวความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีวาทกรรมทั่ว ๆ ไปได้รับผลสำเร็จแล้ว ความสนใจก็เริ่มหันไปสู่วาทกรรมเฉพาะด้าน (specific discourse) ซึ่งรวมทั้งวาทกรรมของสื่ออย่าง

โทรทัศน์และข่าว จนถึงวาทกรรมที่ผ่านขั้นตอนทางสถาบันแล้วอย่างแพทยศาสตร์ อักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ การวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) นั้น ไม่เพียงจะเกี่ยวข้องกับถ้อยคำอันซับซ้อนโดยผู้พูดคนเดียวเท่านั้น แต่มักจะเกี่ยวข้องกับปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นระหว่างคนสองคนหรือมากกว่านั้น ด้วยกฎและระเบียบทางภาษาศาสตร์ที่นำมาปฏิบัติ และครอบงำวาทกรรมดังกล่าวในบริบท (context) นั้น ๆ (O'Sullivan, 1983) วาทกรรมของโทรทัศน์คือผลผลิต (output) ของโทรทัศน์ ด้วยเหตุนี้จึงประกอบด้วย รหัส (code) รูปแบบ (style) ประเภท (genres) และแบบแผน (convention) ที่เห็นเสมอของโทรทัศน์ ซึ่งรวมกันด้วยกิจวัตร (habit) ตามตารางเวลาและต่อเนื่องที่ถูกกำหนดไว้ และความซับซ้อนทั้งหมดของการปฏิบัติทางอาชีพ ความเกี่ยวพันกับบริบทและวิธีการที่เราเรียนรู้เพื่อแยกแยะ (identify) และความหวังในฐานะโทรทัศน์ (O'Sullivan, 1983) วาทกรรมของโทรทัศน์ยังประกอบด้วยการเป็นตัวแทน (representation) ในการสร้างสำนึกเป็นจำนวนมาก ถูกกำหนดให้เป็นวิธีที่หาได้โดยการชมหรือการอ่านโทรทัศน์ ที่แน่นอน โดยตรง สม่ำเสมอ และกระตุ้นไปตามสาย การเป็นตัวแทนเหล่านี้สามารถถูกวางแผนได้ อย่างเช่น รายงานและกฎหมายของรัฐบาล ผลผลิตของกลุ่มพรรคที่ปรารถนาให้มีผลเปลี่ยนแปลงนโยบาย เป็นต้น เป็นที่เห็นกันอย่างชัดเจนแล้วว่าวาทกรรมของโทรทัศน์มีมากกว่า "สิ่งที่อยู่บนจอโทรทัศน์" (O'Sullivan, 1983)

การนำแนวความคิดเรื่องวาทกรรมมาใช้ในการศึกษาคั้งนี้ เพื่อนำมาวิเคราะห์ว่าใครเป็นคนพูด พูดด้วยจุดยืนและทัศนะอย่างไรร และมุมมองเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร ในรายการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์แต่ละรายการการปฏิบัติวาทกรรมของใคร

2. แนวคิดเรื่อง การสร้างความเป็นจริงทางสังคม (The Social Construction of Reality) แนวคิดเรื่องการสร้างความเป็นจริงทางสังคมนี้ จัดอยู่ในแนวทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ซึ่งมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง "ความรู้ของมนุษย์เกี่ยวกับสังคม" (Berger & Luckman, 1966 อ้างถึงในอภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2530) ดังนี้

เชื่อว่ามนุษย์ไม่สามารถรับรู้ "ความจริง" ของโลกภายนอกตัวเขาได้โดยตรง แต่ต้องทำผ่าน "ตัวกลาง" คือ ประสาทสัมผัสและกระบวนการรับรู้ทางจิตของมนุษย์ ซึ่งถูกหล่อหลอมโดยกระบวนการทางสังคมมาก่อนแล้ว ดังนั้นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นความจริงทางสังคม จึงล้วนแต่เป็นโลกที่ถูกสร้างและถูกตีความในระดับหนึ่งมาแล้วทั้งสิ้น

ตามแนวความคิดของทฤษฎีนี้ อาจกล่าวได้ว่า โลก (world) ของเราแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ โลกแห่งความเป็นจริง (World of Reality) และโลกแห่งความหมาย (World of Meanings) กล่าวคือ โลกแห่งความเป็นจริง เป็นโลกที่เราสามารถสัมผัสด้วยตนเอง สิ่งที่เราสัมผัสได้นี้ อาจเป็นได้ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เหตุการณ์ต่าง ๆ กระทั่งความฝันและสิ่งที่ละควรรำเสือกก็ล้วนแต่เป็น "ความเป็นจริง" ตามความหมายนี้ทั้งสิ้น (Wuthnow et al., 1983 อ้างถึงในบงกช เศวตามร์, 2533) และเนื่องจากความเป็นจริง เหล่านี้มีอยู่มากมาย โดยที่เราไม่อาจหาความแน่นอนชัดแจ้งจากมันได้ เราจึงต้องสร้าง โลกแห่งความหมาย ซึ่งเป็นโลกส่วนที่เราสามารถอธิบายได้ ให้ความหมายได้ กำหนดแบบแผนได้ โลกแห่งความหมายมีความจำเป็นเพราะช่วยให้คนเรามีความมั่นคงในความรู้สึกมากขึ้น เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวได้ และหากข้อมูลนี้จะมีการแปรเปลี่ยนไป ก็จะไม่ค่อยเป็นไป ไม่ได้ล้มล้างสิ่งที่เรารู้โดยฉับพลัน

ความสัมพันธ์ระหว่างโลกแห่งความเป็นจริงและโลกแห่งความหมาย คือ โลกแห่งความหมายหรือความรู้ส่วนที่เรารู้นั้นได้มาจากการรับรู้เพียงบางส่วนจากโลกแห่งความเป็นจริง แล้วนำมาสร้างเป็น "คลังแห่งความรู้" (Stock of Knowledge) ของเรานั้น และที่กล่าวว่า มนุษย์เราได้สร้างความเป็นจริงขึ้นนั้น แท้จริงก็คือ ความเป็นจริงทางสังคม (Social Reality) นั้นเอง (บงกช เศวตามร์, 2533)

ความเป็นจริง (reality) ตามความเห็นของคนในสังคมหรือสถาบันหนึ่ง อาจจะไม่แตกต่างไปจากของสถาบันอื่นก็ได้ (Berger & Luckman, 1966) อ้างถึงในบงกช เศวตามร์, 2533) การที่สังคมมนุษย์ในแต่ละสังคมมีการยอมรับความเป็นจริงที่แตกต่างกันนี้ เพราะคนแต่ละคนมีมุมมองที่ต่างกัน ทำให้ประสบการณ์ผ่านกระบวนการทางสังคมจนกลายมาเป็นความรู้ และสะสมต่อมา เป็นคลังแห่งความรู้เฉพาะของบุคคลหรือสังคมนั้น เมื่อได้ผนวกเข้ากับลักษณะของการเป็นสถาบัน ความรู้นั้นจึงฝังรากลงจนกลายเป็นสิ่งที่ยอมรับกันไปโดยปริยาย แล้วจึงพัฒนามาเป็น การสร้างความเป็นจริงทางสังคม (Social Construction of Reality) อย่างสมบูรณ์แบบ

กระบวนการทางสังคมที่ไร้กำเนิด หล่อหลอมและถ่ายทอดความรู้ของโลกประจำวัน ซึ่งเริ่มต้นที่กิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ต้องกระทำร่วมกับผู้อื่น และมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่แบบการกระทำที่ซ้ำซาก จนกลายเป็นนิสัยและความเคยชิน (Habitualization) เมื่อนานวันพฤติกรรมซ้ำซากก็จะกลายเป็นบรรทัดฐานทางพฤติกรรม

สำหรับกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งหมายถึงได้ก่อให้เกิดระบบคุณค่าอย่างหนึ่งที่คนรุ่นต่อมาใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจกระทำกิจกรรมนั้นๆ Berger & Luckman (อ้างถึงในอภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2530) เรียกพฤติกรรมที่กลายเป็นแบบแผนเช่นนี้ว่า "สถาบันสังคม" เป็นเกณฑ์มาตรฐานในการสร้างความรู้และแนวปฏิบัติ ว่าในสถานการณ์เฉพาะอย่างหนึ่งมนุษย์ควรเลือกทำอย่างไร

อย่างไรก็ตามไม่ใช่ว่าทุกสิ่งจะก่อตัวขึ้นเป็นสถาบันได้ การกลายมาเป็นสถาบันนั้นจำเป็นต้องมีลักษณะสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

1. มีการพัฒนาผ่านช่วงเวลาเรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง (Historical Process)
2. แม้ว่ามันจะเป็นผลผลิตของมนุษย์ แต่มันก็มีอำนาจควบคุมเหนือมนุษย์ (Controlling Characteristics) ด้วยเช่นกัน (บงกช เศวตาร, 2533)

เมื่อคลังแห่งความรู้ผนวกเข้ากับการเป็นสถาบัน จึงเกิดการสร้างชุดของความเป็นจริงสำหรับสังคมนั้นชุดหนึ่ง การเป็นสถาบันนั้นนอกจากจะต้องมีคลังแห่งความรู้และความเป็นจริงทางสังคมชุดหนึ่งของตนเองแล้ว ยังจะต้องพยายามทำให้สถาบันมีความมั่นคงสืบต่อไป โดยใช้กลวิธีถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งคล้ายกับลักษณะของการสืบทอดมรดก หรือขยายวงกว้างออกไปสู่กลุ่มสังคมอื่น เพื่อให้เกิดการยอมรับความเป็นสถาบันนี้อย่างกว้างขวาง (บงกช เศวตาร, 2533)

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ามนุษย์เราไม่มีโอกาสสัมผัสกับความเป็นจริงของสังคมโลก ด้วยประสบการณ์ตรงได้ทุกกรณี อย่างไรก็ตามเราก็ยังสามารถมีประสบการณ์ได้โดยทางอ้อม เช่นอาศัยกระบวนการการสื่อความหมายในรูปแบบต่าง ๆ สถาบันสื่อสารมวลชน ซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งในหลายๆ สถาบัน จึงมีบทบาทในฐานะเป็นสื่อกลางระหว่างสมาชิกในสังคมกับโลกแห่งความเป็นจริง

กิจกรรมที่เป็นแกนหลักประการหนึ่งของระบบสื่อสารมวลชน คือ การผลิตและการแพร่กระจาย "สาร" ซึ่งตามนัยที่กว้างที่สุด หมายถึงชุดแห่งสัญลักษณ์ที่มีความหมายที่มีความหมายอ้างอิงถึงโลกประสบการณ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ตัวแทนของสรรพสิ่งหรือสภาวะการณ์ความเป็นจริงของโลกกายภาพและโลกทางสังคม [โลกแห่งความเป็นจริง-ผู้วิจัย] ที่แวดล้อมรอบตัวเรา สารของสื่อมวลชนมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ และสร้างความเชื่อเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงทางสังคมให้เกิดขึ้นกับคนเรา สื่อมวลชนรับภาระหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงให้คนเราเกิดประสบการณ์ทางอ้อมกับสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกแห่งความเป็นจริง กล่าวคือได้เรียนรู้สภาพ

ความเป็นจริงทางสังคมตามที่สื่อมวลชนสร้างหรือนิยามไว้ สมาชิกในสังคมสามารถรับรู้และ
เข้าใจสถานการณ์ความเป็นจริงของสถาบันอื่น ๆ ได้ ทั้งที่มิได้มีส่วนเข้าร่วมโดยตรง
(ขวัญเรือน กิติวิธน์, 2529)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่เราสัมผัสจากสื่อมวลชนนั้นเป็นตัวแทนของโลกแห่งความจริง
และสิ่งที่ปรากฏในสื่อมวลชนก็คือโลกแห่งความหมายนั่นเอง อย่างไรก็ตามกระบวนการสื่อสาร
มวลชนยังต้องใช้ภาษาในการสื่อสาร กล่าวคือ

กระบวนการถ่ายทอดคลังแห่งความรู้ทางสังคมใด ๆ จะต้องประกอบไปด้วย ปัจจัยทั้งด้านการ
ควบคุมและการให้ความชอบธรรม แก่ความหมายของสถาบันนั้น ๆ ซึ่งต้องอาศัยวิธีการ
หลายอย่าง อย่างหนึ่งก็คือการทำให้ความหมายของสิ่งที่ถ่ายทอดนั้นง่ายขึ้นเพื่อสะดวกแก่
การจดจำ บางครั้งจึงต้องสื่อผ่านวัตถุประสงค์ที่เป็นสัญลักษณ์สื่อกลางสำคัญที่สุดของกระบวนการ
การถ่ายทอดความหมายและระบบคุณค่าของสถาบันสังคมก็คือภาษา แม้ว่าภาษาจะเป็นผลผลิต
ของมนุษย์ แต่มันก็สามารถพัฒนาจนกลายมาเป็น "สถาบัน" หรือโลกแห่งความจริงในตัวมัน
เองที่เป็นอิสระ และมีพลังความครอบงำเหนือมนุษย์ได้ เช่นกันภาษามีอิทธิพลในการจัดหมวดหมู่
ของประสบการณ์บางอย่างไว้ในประเภทเดียวกัน ในกล่องความจำ (อภิญา เฟื่องฟูสกุล,
2530)

การนำแนวคิดเรื่อง "การสร้างความเป็นจริงทางสังคม" มาใช้อธิบายการศึกษาครั้งนี้
เพื่อจะชี้ให้เห็นว่ารายการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์สร้างความเป็นจริงทางสังคมได้อย่างไร
กล่าวคือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมในโลกแห่งความจริงมีอยู่มากมาย และคลังแห่งความรู้หรือความเป็น
จริงทางสังคมของผู้ผลิตเหล่านี้ย่อมแตกต่างกัน เมื่อคลังแห่งความรู้ดังกล่าวรวมเข้ากับภาวะเป็น
สถาบันสื่อมวลชน จึงเกิดการสร้างความเป็นจริงสำหรับสังคมชุดหนึ่ง ซึ่งนั่นก็คือโลกแห่ง
ความหมายและเมื่อเรารับรู้สิ่งที่อยู่ในโลกแห่งความหมาย นั่นก็จะกลายเป็นความเป็นจริงทาง
สังคมของเรา

3. แนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม (Environment) สิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่
รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม
(วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุน
ซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยง

มิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปถึงระบบ (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม, 2530) โดยมีรายละเอียด (เกษม จันทร์แก้ว, 2530) ดังนี้

3.1 สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ (Natural Environment) หมายถึง สิ่งใดก็ได้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติบางชนิดอาจจะใช้เวลาเพียงเป็นชั่วโมงหรือวันหรือเดือน แต่บางชนิดอาจจะใช้เวลาเป็นสัปดาห์ ร้อย ๆ ปี จึงจะเกิดขึ้นเป็นเช่นนั้น ๆ ได้ ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาตินั้น โดยส่วนมากแล้วจะต้องมีสิ่ง (แวดล้อม) อื่นประกอบเสมอ จนเกิดอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมักพบว่า ถ้าสิ่งแวดล้อมหนึ่งถูกทำลายไป มักจะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม สิ่งที่เกิดขึ้นโดยตามธรรมชาตินั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

3.1.1 สิ่งที่มีชีวิต (Biotic Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติมีลักษณะและสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งมีชีวิต เช่น พืช สัตว์และมนุษย์ เป็นต้น สิ่งมีชีวิตเหล่านี้มีรูปร่างแตกต่างกันออกไป ตามชนิดและกรรมพันธุ์ของสิ่งเหล่านี้

3.1.2 สิ่งที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต อาจเห็นได้หรือไม่สามารถเห็นได้ เช่น ดิน น้ำ แร่ อากาศ แสงสว่าง เสียง เป็นต้น

3.2 สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ อาจเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นให้เห็นได้ จับต้องได้ และอาจมองไม่เห็นก็ได้ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นอาจแบ่งย่อยได้ 2 ประเภท คือ

3.2.1 สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นที่สามารถมองเห็นได้ ได้แก่ วัสดุและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เช่น บ้านเรือน ถนน รถวัด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกในการมีชีวิตรอยู่ บางอย่างก็จำเป็น บางอย่างก็เป็นสิ่งฟุ่มเฟือย ที่สำคัญคือเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ได้สร้างสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเหล่านี้ขึ้นโดยขาดการศึกษาถึงความเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติแล้ว สิ่งที่สร้างขึ้นนั้นก็จะเป็นไปรบกวนสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในที่ของมันได้

3.2.2 สิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environment) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยความตั้งใจและไม่ตั้งใจ หรือเป็นการสร้างเพื่อความเป็นระเบียบของการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีตัวตน เช่น วัฒนธรรม ศาสนา กฎหมาย ประเพณี ระเบียบการแสดงออกที่เป็นภัยต่อสังคม เป็นต้น

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์ สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ กุ้งหอย แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ (นิติเรื่องพาณิชย์, 2528) นักอนุรักษวิทยาได้แบ่งชนิดของทรัพยากรธรรมชาติ ตามลักษณะและการใช้ประโยชน์ในกรณีที่มนุษย์นำไปใช้ออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน (เกษม จันท์แก้ว, 2530) คือ

1. ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่รู้จักหมดสิ้น (non-exhausting natural resources) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อกำเนิดมาพร้อม ๆ กับมนุษย์ ถ้าขาดไปแล้วมนุษย์ก็จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้เลย ได้แก่ อากาศ น้ำ แสงอาทิตย์ ถ้ามีสิ่งหนึ่งสิ่งใดทำให้ทรัพยากรเหล่านี้ขาดหายไป หรือมีสิ่งเจือปนที่เป็นพิษ เป็นสิ่งแรกที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ไม่ได้ หรืออยู่ได้ก็ไม่ได้

2. ทรัพยากรที่ใช้แล้วจะทดแทนได้ (renewable natural resources) ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถจะเกิดขึ้นทดแทนได้ ทั้งในเวลาสั้นหรือระยะยาว แต่เป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่งต่อการมีชีวิตของมนุษย์ เป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องต่อมนุษย์ เช่น พืช ป่าไม้ สัตว์ ดินและน้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สามารถให้เป็นปัจจัยสี่ทั้งโดยทางตรงและอ้อมถ้าขาดทรัพยากรพวกนี้แล้ว มนุษย์ก็อาจจะมมีชีวิตอยู่ไม่ได้ หรือถ้าส่วนหนึ่งส่วนใดขาดหายหรือไม่สมบูรณ์แล้ว ก็อาจมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

3. ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป (exhausting natural resources) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์ใช้แล้วจะหมดไปจากโลกนี้ เมื่อหมดไปแล้วไม่สามารถเกิดขึ้นมาทดแทนได้ บางชนิดอาจเกิดทดแทนได้แต่ต้องใช้เวลานาน ๆ ปี ซึ่งเป็นช่วงเวลานานเกินไป จึงสรุปว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถเกิดทดแทนได้ แต่มีข้อที่น่าจะพิจารณาคือ ทรัพยากรประเภทนี้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์นำมาใช้เพื่อบำรุงบำเรอความสุขเกินความต้องการของร่างกาย ไม่มีทรัพยากรประเภทนี้มนุษย์ก็อาจมีชีวิตอยู่ได้ เช่น น้ำมันปิโตรเลียม ก๊าซธรรมชาติ แร่ เป็นต้น

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ นับว่าเป็นวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมในมุมมองที่ต่างกันและมีมาตั้งแต่อดีต กล่าวคือ ถ้าเป็นวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมในเชิงวิทยาศาสตร์ ก็จะแบ่งสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งแวดล้อมทางด้านชีวภาพ ภายภาพ (สิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ซึ่งรวมถึงสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นที่สามารถมองเห็นได้) ถ้าเป็นวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมในเชิงสังคมศาสตร์ ก็จะมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้วย ในฐานะที่ตัวมนุษย์เป็นสัตว์สังคม และในเรื่องการทรัพยากรธรรมชาตินั้น เป็นลักษณะมุมมองของทางเศรษฐศาสตร์ที่พิจารณาสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ตามการนำเอามาใช้ประโยชน์แก่ตัวมนุษย์

สำหรับวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ซึ่งได้วิเคราะห์ทางออกของวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์แบบใหม่อย่าง ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ วาทกรรมในที่นี้อาจนับได้ว่าเป็นวาทกรรมทวนกระแส (counter-discourse)

ในการนำเสนอทางออกใหม่ ๆ ให้กับการแก้ไข การป้องกัน และการบำรุงรักษาระบบสิ่งแวดล้อม สามารถจำแนกออกได้ 2 ระดับ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2534) ดังนี้

1. การแก้ปัญหาในระดับความคิด ความเข้าใจ และจิตสำนึก ปัญหาในระดับนี้อยู่ในมิติด้านนามธรรม แต่ก็เป็นรากฐานของปัญหาสิ่งแวดล้อม เพราะ "สิ่งแวดล้อม" มิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นปัญหาที่มนุษย์สร้างขึ้น มนุษย์ดำเนินการความสัมพันธ์กับธรรมชาติ (ใช้ธรรมชาติ) ตามความคิด ความเข้าใจและจิตสำนึกของตนเอง และหากสภาพแวดล้อมปัจจุบันคือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาหลากหลายต่าง ๆ ที่รุมล้อมอยู่รอบตัวมนุษย์ในขณะนี้ สิ่งนี้ย่อมเป็นประจักษ์พยานบ่งบอกถึงความไม่เข้าใจ ความคิดที่ผิดพลาด และจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้องของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ตัวอย่างของความเข้าใจผิดบางประการที่ครอบงำความคิดของมนุษย์ปัจจุบันอยู่ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติมีไว้เพื่อการใช้อย่างไม่จำกัด (unlimited) ราวกับว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเหลือล้นอย่างไม่วันหมดสิ้น การไม่รู้จักจำแนกแยกแยะประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีทั้งแบบที่ทดแทนได้และทดแทนไม่ได้ ความไม่สนใจในเรื่องความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกซึ่งจำเป็นต่อระบบชีวิตโลก แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เคยพิจารณาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางอย่าง เช่น อากาศ น้ำ เป็นต้น ทูทางสิ่งแวดล้อม โดยมองว่าเป็นของฟรี เป็นสิ่งที่อยู่นอกระบบเศรษฐกิจ และมนุษย์ต้องเอามาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด โดยแปรรูปตัดแปลง

เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ทางออกทางแรกสำหรับการข้ามให้พ้นไปจากวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม จึงเป็นไปตามหลักการที่ว่า "ปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มแรกที่ความคิดและจิตใจมนุษย์ ดังนั้น จึงต้องเริ่มแก้ไขที่ตัวมนุษย์เช่นกัน" ในการนี้ความเข้าใจใหม่ ๆ แบบ "ระบบนิเวศวิทยา" (eco-system) ซึ่งวางอยู่บนวิธีคิดปรัชญาแบบองค์รวม (holistic) จะต้องได้รับการปลูกฝังโดยผ่านการทำงานของสถาบันสังคมต่าง ๆ เช่น ความรู้พื้นฐานที่ว่า ทรัพยากรที่เรามีจะมีค่าใช้ได้ตลอดไปไม่มีวันเสื่อมคลาย หากเรารู้จักความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรนั้น ๆ ตลอดจนรู้จักวิธีการอนุรักษ์ อันได้แก่ การใช้ประโยชน์โดยมีหลักการมิใช่การล้างผลาญ เช่น ต้นไม้ใหญ่อยู่ในป่าบางต้นมีไว้โค่นลงมาใช้เพื่อให้ไม้เล็ก ๆ ได้เจริญเติบโต แต่ถ้าการโค่นป่าเป็นไปอย่างขาดสมดุลย์ ไม่ว่าจะด้วยความไม่รู้หรือความโลภ ป่าทั้งปาก็จะกลายเป็นทะเลทรายได้ เป็นต้น

ความเข้าใจแบบใหม่นี้เราอาจเรียกว่าเป็นปรัชญาแบบใหม่ โลกทัศน์แบบใหม่ จิตสำนึกหรืออุดมการณ์แบบใหม่ที่จะต้องสร้าง "จริยธรรมแบบใหม่" ในการอยู่ร่วมกันนั้น แท้จริงแล้วก็ยังเป็นปรัชญาดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ในศาสนาและวัฒนธรรมตะวันออก และในวัฒนธรรมสังคมไทยเอง นั่นคือแนวคิดหลักที่ว่ามนุษย์จะต้องดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกลมกลืนและเกื้อกูลต่อธรรมชาติ อันเป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา เมื่อแปรแนวคิดหลักดังกล่าวออกมาเป็นระบบการผลิต และการผลิตภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบที่มีความสมดุลย์ทางสิ่งแวดล้อม (steady-state economy) เราสามารถมองเห็นหลักการจัดระเบียบสังคมได้ดังนี้ เช่น

- ลดการผลิตที่สร้างขยะและของเสียออกมาเป็นจำนวนมาก
- เน้นการกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
- ใช้ทรัพยากรที่สามารถฟื้นฟูตัวเองให้มาก
- อนุรักษ์ทรัพยากรที่หายาก
- จัดสรรทรัพยากรเศรษฐกิจการเงินอย่างยุติธรรม

ฯลฯ

หากบุคคลและกลุ่มบุคคลต่าง ๆ มีความเข้าใจและมีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ความเข้าใจและจิตสำนึกนี้จะแสดงออกมาในภาคของปฏิบัติการ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล ระบบการผลิตขององค์การธุรกิจ หรือวิถีการบริโภคของสังคมโดยรวม ซึ่งจะ

กล่าวถึงในขั้นต่อไป

2. การแก้ปัญหาในระดับปฏิบัติการ ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและจิตสำนึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ก็คือ การเปลี่ยนแปลงในภาคปฏิบัติการ ซึ่งอาจจะเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล การเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาจากภาครัฐ ตลอดไปจนถึงข้อเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมา พบว่ามีพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงการกระทำใน 3 ระดับ โดยที่แต่ละระดับนั้นมีความแตกต่างกันในเรื่องการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และข้อเสนอแนะในการแก้ไข การปฏิบัติการใน 3 ระดับมีดังนี้

2.1 กลุ่มรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อม กลุ่มนี้จะมุ่งความสนใจไปที่พฤติกรรมการใช้ชีวิตวิถีการบริโภค อุปนิสัยของปัจเจกบุคคล โดยถือว่า นั่นเป็นสาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น การทิ้งขยะหรือของเสียลงตามถนนหรือในแม่น้ำ ลักษณะการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย เช่น การใช้น้ำ การใช้พลาสติก ผลิตภัณฑ์พลาสติก เพื่อวิเคราะห์สาเหตุของปัญหานี้ ข้อเสนอของกลุ่มรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อม จึงเป็นการให้การศึกษาและการสร้างความเข้าใจเพื่อปรับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลเสียใหม่ ให้มีวินัยในด้านสิ่งแวดล้อม ให้บริโภคให้น้อยลง หรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่สามารถ recycle ได้ กล่าวคือ เป็นการบริโภคโดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม (green consumerism).

2.2 กลุ่มปฏิรูป กลุ่มนี้เริ่มวิเคราะห์ปัญหาของสิ่งแวดล้อมว่า เกิดมาจากนโยบายการผลิตสังคมน หรือนโยบายการพัฒนาประเทศที่ยังขาดมาตรการในการจัดการกับสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น การขาดการวางแผนเรื่องแหล่งที่อยู่อาศัย เขตสร้างโรงงาน มาตรการการที่มีคุณภาพในการจัดการกับขยะ มาตรการทางกฎหมายในการควบคุมมลพิษยังไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น ข้อเสนอของกลุ่มนี้จึงเสนอให้ใช้มาตรการทางกฎหมาย และสร้างระบบแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเมืองเพื่อลดมลภาวะ (เช่น กำหนดให้น้ำมันไร้สารตะกั่วมีราคาถูก) และปรับปรุงยุทธศาสตร์และเพิ่มประสิทธิภาพระบบการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม

กลุ่มปฏิรูปนี้ดูเหมือนจะไม่สนับสนุนระบบเศรษฐกิจสังคมนแต่ก็ไม่ต่อต้าน หรือเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงระบบอย่างกว้างขวาง บางทีกลุ่มนี้อาจจะมีความเชื่อว่าการปฏิรูปเป็นแนวทางเพียงพอแล้วที่จะแก้ไขปัญหามลภาวะสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเชื่อว่า ปัญหามลภาวะและความร่อยหรอของทรัพยากรนั้น สามารถแก้ไขได้หากมีการลงทุนอย่างมหาศาล เพื่อผลิตเทคโนโลยีระดับสูงอย่างใหม่ที่ "สะอาด"

2.3 กลุ่มเปลี่ยนระบบ ความแตกต่างระหว่างกลุ่มนี้กับกลุ่มปฏิรูปก็คือ กลุ่มเปลี่ยนระบบมีความเห็นว่า トラบิตที่การพัฒนาประเทศยังดำเนินไปในแนวทางของระบบทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยม แนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดการผลิตที่เกินขีดจำกัดทางนิเวศอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น เราจึงไม่สามารถจะหาวิธีการจัดการใด ๆ ที่มีประสิทธิภาพได้ภายใต้ระบบแบบเดิม ทางออกของการแก้ไขปัญหาลี้่วงแวดล้อมอย่างที่ได้ผลยั่งยืนก็คือ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ และการเมืองอย่างกว้างขวางจึงจะคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและให้มีความสุขสมบูรณ์แก่ประชาชนได้ ตัวอย่างข้อเสนอขอขบวนการชิโปโก้ในการเปลี่ยนระบบคิด ระบบการรับรู้ ปาไม่เสียใหม่ที่ว่า "ปาไม่ไม่ใช่ที่จะให้ไม้ซุง เงินตรา และน้ำมันยาง หากแต่สิ่งที่ปาให้อะไรแก่เราก็คือ ดิน น้ำ และอากาศบริสุทธิ์" ดังนั้น นิเวศวิทยาจึงเป็นเศรษฐกิจถาวร

ในภาคปฏิบัติโดยทั่วไปแล้ว การปฏิบัติการมักจะเริ่มจากกลุ่มแรก แล้วค่อยๆ ยกระดับมาสู่ขั้นที่ 2 และ 3 อย่างไรก็ดีตาม มัพฒนาการของความคิดและการเคลื่อนไหวจะพัฒนามาสู่ขั้นที่สูงขึ้น แต่การปฏิบัติในขั้นแรกก็ยังคงต้องผนวกรวมอยู่ด้วย ปฏิบัติการในขั้นต่าง ๆ จึงมิใช่การเลือกเอาอันใดอันหนึ่ง แต่เป็นรูปแบบการสะสมที่ยกระดับสูงขึ้นทุกที และการแก้ไขปัญหาลี้่วงแวดล้อมนั้นจะต้องประกอบด้วย 2 วิถีทางหลักควบคู่กัน คือ วิถีทางแห่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนยาวนาน และวิถีทางแห่งการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่แนววนิเวศที่ยั่งยืนยาวนาน

บทวิเคราะห์ทางออกของวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมที่นับได้ว่าเป็นวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมแบบใหม่ นี้ จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์วิธีการแก้ไขปัญหาลี้่วงแวดล้อมจากเนื้อหาการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์ แล้วนำมาจัดกลุ่มการแก้ไขปัญหาลี้่วงแวดล้อมในระดับปฏิบัติการ ว่าเสนอในระดับต่างๆ มากน้อยเพียงใด เพื่อที่จะได้นำมาค่ววาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมที่เสนอผ่านสื่อมวลชนอย่างโทรทัศน์ มีลักษณะเป็นอย่างไร

การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development)

ในอดีต "การพัฒนา" หมายถึง การส่งเสริมให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่การเพิ่มรายได้ประชาชาติอย่างต่อเนื่อง วิธีการนี้จะส่งผลให้รายได้และประชากรเพิ่มขึ้น ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนเพิ่มขึ้น แต่ในขณะนี้เป็นที่เข้าใจกันแล้วว่า การพัฒนาในความหมายนี้มีลักษณะไม่ยั่งยืนยาวนาน เพราะการสูญเสียทางสังคมและสิ่งแวดล้อมมีค่อนข้างมาก ในปัจจุบัน "การพัฒนา" มีความหมายกว้างกว่าเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาจะเน้นเรื่อง "คุณภาพชีวิต" และ "คุณภาพสิ่งแวดล้อม" เป้าหมายสูงสุด คือ การสร้าง ความสุขสมบูรณ์ทางสังคมเพื่อประชาชนทั้งหมด (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535)

มองในแง่แล้ว "การพัฒนาแบบยั่งยืนยาวนาน" ก็คือ การแสวงหาระบบเศรษฐกิจ สังคมซึ่งมีศักยภาพสูงพอที่จะปรับปรุง รวมทั้งรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตให้ดำรงอยู่ได้ อย่างยาวนาน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นี้ การพัฒนาแบบยั่งยืน มีหลักการพื้นฐานที่สำคัญที่สุด 3 ข้อ คือ

1. ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ค่าของสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้คุณภาพสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นฐานสำคัญ ในการประกันคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคม เพื่อให้ธรรมชาติดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน เราจำเป็นต้องประเมินค่าของ "บริการ" และ ทรัพยากรที่ธรรมชาติมอบให้แก่มนุษย์ในการประกอบ การ เศรษฐกิจ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ "ของฟรี" แต่ในระยะที่ผ่านมามนุษย์มองว่าธรรมชาติเป็นของฟรี จึง ได้มีการใช้กันอย่างสิ้นเปลือง ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติจึงปรากฏขึ้นอย่างกว้างขวาง นอกจากนั้นการพัฒนาแบบยั่งยืน ยังเรียกร้องให้มีการใช้ระบบราคาที่สะท้อนให้เห็นถึง "ต้นทุนทาง สังคม" ที่แท้จริงในการผลิตและการบริโภค วิธีการแบบนี้สอดคล้องกับหลักการที่บ่งว่า "ผู้สร้าง ผลภาวะเป็นผู้จ่าย"

2. ขยายมิติเวลาไปสู่อนาคต ความยั่งยืนหมายถึง ความยาวนานของเวลา มองจาก แง่นี้แล้วการพัฒนาแบบยั่งยืนคือ การพัฒนาเพื่ออนาคต ดังนั้นในการวางนโยบาย และการวางแผน เราจึงต้องมองทั้งใกล้และไกล 5 ปี 10 ปี 20 ปี หรืออาจยาวไกลกว่านั้น เพื่อให้ครอบคลุมไปถึง ชนรุ่นหลังเราในอนาคต

3. เน้นหนักเรื่องความยุติธรรม ความยั่งยืนยาวนาน หมายถึง การส่งมอบมรดกทาง สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติให้ตกทอดไปสู่ชนรุ่นหลังในอนาคต ในปรัชญาการพัฒนาแบบยั่งยืน เรามี หลักการข้อหนึ่งเรียกว่า "ความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับอนาคต" หลักการนี้บ่งว่าชนรุ่น ปัจจุบันมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต่อชนรุ่นหลัง ในการที่จะต้องมอบมรดกทางธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อม ในปริมาณและคุณภาพที่ไม่ด้อยไปกว่ายุคปัจจุบัน ในเวลาเดียวกันเราต้องยึดหลักการ "ความยุติธรรมภายในชนรุ่นเดียวกัน" ด้วย นั่นคือ การวางนโยบายจะต้องมุ่งไปยังการแก้ไข ปัญหาความยากจน และการสนองความต้องการของมวลชนผู้ยากไร้เป็นพิเศษ

หลักการพื้นฐานทั้ง 3 ข้อ บ่งอย่างชัดเจนว่าถ้าเราต้องการให้มีการพัฒนาแบบยั่งยืน ยาวนานแล้วจำเป็นต้องมีการพิทักษ์รักษาสีงแวดล้อมและธรรมชาติ ให้อยู่ในสภาพที่มี เสถียรภาพ มีความมั่นคง และอนุรักษ์ธรรมชาติ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535) มีหลักการ 5 ข้อ คือ

1. พิกษ์รักษาระบบการทางนิเวศที่สำคัญ ๆ และระบบรองรับการดำรงชีวิตมนุษย์
2. คุ้มครองความหลากหลายของระบบนิเวศ
3. ใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน
4. รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
5. สร้างความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรกับการเพิ่มของประชากร

อย่างไรก็ตาม ความยั่งยืนทางนิเวศไม่อาจจะเกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวได้เลย หากแต่จะ ต้องได้รับการสนับสนุนจากปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ในที่นี้ -"ความยั่งยืนทางสังคมและวัฒนธรรม" ดูเหมือนจะมีความสำคัญสูงสุด แนวคิดนี้บ่งว่าหลักการ "การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด" รวมทั้ง "การจัดการทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ" ยังไม่อาจเป็นหลักประกันที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนได้ เงื่อนไขที่สำคัญที่เราจะต้องมีก็คือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการพัฒนาจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมในหมู่ประชาชนทุกวงการ (ดูหน้าต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การปรับระบบเศรษฐกิจสังคมจากระบบอุตสาหกรรมไปสู่ระบบสีเขียว

ระบบอุตสาหกรรมนิยม	ระบบสีเขียว
- โลกทรรศน์แบบอุตสาหกรรมนิยม	- โลกทรรศน์แบบนิเวศน์
- การพัฒนาเชิงปริมาณ	- การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ
- การควบคุมธรรมชาติ	- การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ
- สิ่งแวดล้อมธรรมชาติคือทรัพยากรเพื่อเศรษฐกิจ	- ธรรมชาติมีค่าสำหรับเคารพรักและห่วงใย
- ความเจริญทางวัตถุคือเป้าหมายสูงสุด	- ความสุขสมบูรณ์ของสังคมและยั่งยืนทางนิเวศ
- การใช้ทรัพยากรแบบสิ้นเปลือง	- การใช้ทรัพยากรมีขีดจำกัด
- วิชาการสมัยใหม่และไฮเทค	- ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีระดับกลาง
- ลัทธิบริโภคนิยม	- การเสนอความต้องการพื้นฐานของมวลชน
- ระบบผลิตและการจัดองค์กรแบบรวมศูนย์	- การจัดองค์กรแบบเล็กและกระจายกิจกรรม
- โครงสร้างอำนาจนิยม	- โครงสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม
- การจัดการทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์	- การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมและการเมืองแนวนิเวศผสมผสานกับจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อม

ที่กล่าวมาในเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ ผู้วิจัยจะใช้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างเกณฑ์การวิเคราะห์กลุ่มวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นลักษณะของกลุ่มเปลี่ยนระบบ แนวคิดที่เสนอนี้เป็นมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ที่เห็นว่าระบบการพัฒนาแบบเดิมล้มเหลว อันส่งผลให้เกิดปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง และการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ก็เป็นทางออกอันสำคัญที่จะช่วยมนุษยชาติของเราได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ขณะนี้โลกของเรากำลังเผชิญต่อวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่สูงมาก ในสังคมอุตสาหกรรมปัจจุบันจึงกำลังก่อรูปจิตสำนึกประเภทหนึ่งขึ้น นั่นคือ จิตสำนึกการอนุรักษ์ของมนุษยชาติที่มุ่งไปถึงสังคมยุคหลังอุตสาหกรรม ที่มนุษย์จำเป็นต้องกลับไปหาธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยา ซึ่งก่อให้เกิดการเข้าร่วมของประชาชนต่อขบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้น สำหรับขบวนการอนุรักษ์ฯ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน พอจำแนกออกได้ดังนี้ (วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ, 2530)

1. กลุ่มพลังประชาชนในท้องถิ่น ในอดีตวิถีชีวิตของประชาชนผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ได้สร้างสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติให้แก่ประชาชน ดังจะเห็นได้จากคำสอนในศาสนาพุทธที่สอนให้คนไม่เบียดเบียนธรรมชาติและในส่วนของความเชื่อในเชิงคุณค่า และเคารพต่อธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในหมู่ประชาชน เป็นสิ่งที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในหมู่ชาวบ้าน แม้จะไม่เป็นรูปของการรวมกลุ่มโดยชัดเจนก็ตาม แต่ในปัจจุบันเราจะพบเห็นได้จากพระสงฆ์บางรูปในชนบทที่ก่อบทบาทในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และชาวบ้านบางหมู่บ้านที่ยังคงรักษาป่าไม้ใกล้หมู่บ้านของตนเองไว้ มาในระยะที่ผ่านมาได้เกิดปรากฏการณ์ที่น่าสนใจกล่าวคือ มีประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาในเวศวิทยาได้มีการรวมกลุ่มกันขึ้น เช่น กลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณที่มีการสร้างเขื่อน กลุ่มชาวประมงและกลุ่มที่มีอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นต้น

2. รัฐบาล ซึ่งพยายามที่จะแสดงบทบาทนำในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมมาโดยตลอด โดยการก่อตั้งกรมป่าไม้และสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลัก แต่หน่วยงานดังกล่าว นอกจากจะต้องทำงานในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแล้ว ยังต้องปฏิบัติตามนโยบายการพัฒนาที่ไม่ได้คำนึงถึงปัญหาด้านนิเวศวิทยา หน่วยงานดังกล่าวจึงมีข้อจำกัดอยู่มาก

3. กลุ่มแนวนิยมธรรมชาติ เป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยที่มีมานาน ซึ่งมีพื้นฐานมาจากผู้ที่รักความงดงามของธรรมชาติ และชอบสัมผัสกับธรรมชาติ กลุ่มเหล่านี้มีบทบาทในการนำพาสมาชิกไปสัมผัสกับธรรมชาติในรูปแบบของการพักผ่อนและการผจญภัย กลุ่มเหล่านี้มีส่วนช่วยให้เกิดความรักในธรรมชาติ แต่มีข้อจำกัดในเชิงความคิดที่ไม่ค่อยยอมรับการเปลี่ยนแปลง และมองปัญหาเฉพาะจุดที่กระทบต่อธรรมชาติที่ตนรู้จักและหวงแหน

4. กลุ่มกิจกรรมนักศึกษา ในอดีตที่ผ่านมาเป็นส่วนที่มีบทบาทสำคัญ ในการเป็นกลุ่มผลักดันและคัดค้านการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม แต่มีแนวทางที่เน้นหนักในเชิงการเคลื่อนไหวทางการเมือง

5. กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นในระยะหลังจากการรวมตัวกันของอดีตนักกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในมหาวิทยาลัย นักกิจกรรมด้านศาสนา และนักพัฒนา การเกิดขึ้นของกลุ่มนี้มีลักษณะที่ผ่านการสรุปบทเรียนในอดีตและผสมผสานประสบการณ์แนวความคิดจากกลุ่มต่าง ๆ ที่กว้างออกไป ลักษณะเด่นประการหนึ่งของกลุ่มดังกล่าวก็คือ มีการจัดรูปองค์กรและการบริหารงานที่แน่นอน กล่าวคือ มีคณะกรรมการ มีแผนการดำเนินงาน มีงบประมาณ และเจ้าหน้าที่ประจำทำงานเต็มเวลา

จากการจำแนกกลุ่มของขบวนการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนี้ ผู้วิจัยจะนำไปสร้างเกณฑ์ในการจัดกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อจะได้ทราบถึงมุมมองของผู้ผลิตแต่ละรายการว่าจัดอยู่ในมุมมองใด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคั้งนี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ตามการแบ่งของวาทกรรมของการวิจัย ซึ่งมีอยู่ 2 ประเภท คือ 1) วาทกรรมกระแสหลัก ในลักษณะของงานวิจัยเชิงปริมาณ และ 2) วาทกรรมของงานวิจัยแบบใหม่ ในรูปของงานวิจัยเชิงคุณภาพ

1. วาทกรรมกระแสหลัก งานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ในอดีตเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ โดยนำสิ่งต่าง ๆ มาแปรให้อยู่ในรูปของตัวเลข และใช้สถิติเป็นตัววัดว่างานวิจัยนั้นได้ผลเป็นอย่างไร และมีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงไร งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารมวลชนในอดีตก็มีลักษณะนี้เช่นกัน รวมทั้งงานวิจัยของสื่อมวลชนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมด้วย ดังนี้

บุญริบ สักคัมณี (2524) ได้วิเคราะห์ข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย ที่ตีพิมพ์ในกรุงเทพมหานคร ช่วงเดือนพฤษภาคม ถึง ตุลาคม 2522 จำนวน 12 ชื่อรวม 2,208 ฉบับ พบว่าหนังสือพิมพ์ข่าวพาณิชย์ เสนอข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมมีปริมาณมากที่สุดคือร้อยละ 17.89 ของปริมาณข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมที่หนังสือพิมพ์ทุกชื่อเสนอ และมีปริมาณ

ต่อเนื้อที่ทั้งหมดสูงสุด คือร้อยละ 0.43 ของเนื้อที่ทั้งหมด ส่วนหนึ่งสื่อพิมพ์ที่เสนอข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมมีปริมาณน้อยที่สุด คือหนึ่งสื่อพิมพ์ไทย เสนอข่าวสารคิดเป็นร้อยละ 1.57 ของปริมาณข่าวสารที่หนึ่งสื่อพิมพ์ทุกชื่อเสนอ และมีปริมาณต่อเนื้อที่ทั้งหมดต่ำสุด คือร้อยละ 0.03 ของเนื้อที่ทั้งหมด ในด้านค่าเฉลี่ยของการเสนอข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมของหนึ่งสื่อพิมพ์แต่ละชื่อ ปรากฏว่าหนึ่งสื่อพิมพ์ไทยรัฐเสนอข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ 19 ครั้งต่อเดือน ส่วนหนึ่งสื่อพิมพ์ที่มีค่าเฉลี่ยชอบความถี่ในการเสนอข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมต่ำสุด คือหนึ่งสื่อพิมพ์ตะวันออก คือ 2.33 ครั้งต่อเดือน สำหรับเนื้อหาประเภทต่าง ๆ ของข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมที่หนึ่งสื่อพิมพ์แต่ละชื่อเสนอปรากฏว่าหนึ่งสื่อพิมพ์ไทยรัฐ มติชน พิมพ์ไทย ดาวสยาม เทลิไทม์ และข่าวพาณิชย์เสนอข่าวสารที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์มากที่สุด หนึ่งสื่อพิมพ์สยามรัฐ และหนึ่งสื่อพิมพ์บ้านเมืองเสนอข่าวสารเกี่ยวกับนโยบายมากที่สุด หนึ่งสื่อพิมพ์เดลินิวส์และตะวันออกเสนอข่าวสารที่เกี่ยวกับอากาศมากที่สุด หนึ่งสื่อพิมพ์เสียงปวงชนเสนอข่าวสารเกี่ยวกับพลังงานมากที่สุด และหนึ่งสื่อพิมพ์เดลินิวส์เสนอข่าวสารที่เกี่ยวกับน้ำมากที่สุด ส่วนข่าวสารทางด้านสิ่งแวดล้อมที่หนึ่งสื่อพิมพ์แต่ละชื่อเสนอ มีปริมาณน้อย ได้แก่ ข่าวสารเกี่ยวกับดิน ชยะ ผังเมือง สัตว์ป่า-สัตว์น้ำ และแร่ธาตุ

วรรณภา เจียรตันศิริกุล (2531) ศึกษาถึงอิทธิพลของรายการโทรทัศน์ที่มีต่อความตระหนักในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่าประชากรเพศชายรับชมรายการละครและบันเทิงกับรายการรายการภาพยนตร์มากกว่าเพศหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.05 ประชากรที่มีระดับอายุ 50 ปี ขึ้นไปรับชมรายการข่าวและรายการส่งเสริมความรู้ทั่วไปมากกว่าประชาชนระดับอายุอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.01 ประชากรที่มีอายุ 15-29 ปี รับชมรายการภาพยนตร์มากกว่าประชากรระดับอายุอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.01 ประชากรที่มีอาชีพรับราชการและทำงานรัฐวิสาหกิจรับชมรายการข่าวและรายการส่งเสริมความรู้ทั่วไป มากกว่าประชากรอาชีพอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.05 ประชากรที่มีระดับการศึกษาตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไป รับชมรายการข่าวและรายการส่งเสริมความรู้ทั่วไปมากกว่าประชากรที่มีระดับการศึกษาอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.001 ประชากรที่มีระดับรายได้ตั้งแต่ 3,000 - 5,999 บาท รับชมรายการภาพยนตร์มากกว่าประชากรที่มีระดับรายได้อื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.005 เมื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อความตระหนักในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พบว่าระดับการศึกษาตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไป มีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับความตระหนักในการส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.01 และการรับชมรายการข่าวและ

ราชการส่งเสริมความรู้ทั่วไป มีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับความตระหนักในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ณ ระดับ 0.001

นฤมล ศรีสว่าง (2532) ศึกษาปริมาณและปัญหาการนำเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย จำนวน 9 ฉบับ ได้แก่ หนังสือพิมพ์สยามรัฐ มิติชน ไทยรัฐ เดลินิวส์ ดาวสยาม ข่าวสด เดลินิวส์ บ้านเมือง และแนวหน้า รวมทั้งสิ้น 1,656 ฉบับ พบว่าในการเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้นประเภทเนื้อหาที่หนังสือพิมพ์รายวันทั้ง 9 ฉบับ นำเสนอมากที่สุด ได้แก่ เนื้อหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้-สัตว์ป่า หนังสือพิมพ์รายวันซึ่งเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุด รวมทั้งให้เนื้อหาในการเสนอข่าวมากที่สุด คือหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ส่วนแหล่งที่มาของข่าวสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้น ส่วนใหญ่มาจากหน่วยงานของรัฐที่มีขอบข่ายงานเกี่ยวข้องกับทางด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับปัญหาในการเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งศึกษาจากบุคลากรของหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติทุกหน่วยงาน (31 หน่วยงาน) และบุคลากรหนังสือพิมพ์รายวัน 9 ชื่อฉบับ โดยสรุปแล้วพบว่าปัญหาส่วนใหญ่ที่หน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินักประสบคือ ปัญหาข่าวแจกที่ส่งให้กับหนังสือพิมพ์รายวันชื่อฉบับต่างๆ ไม่ได้รับการตีพิมพ์ และปัญหาการขาดแหล่งข้อมูลในการเขียนข่าวแจก ส่วนปัญหาที่บุคลากรหนังสือพิมพ์รายวันมักประสบในการเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในหนังสือพิมพ์รายวัน ได้แก่ ปัญหาการขาดแหล่งข้อมูลเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังได้แก่ ปัญหาความไม่สมบูรณ์ของข่าวแจกที่ได้รับจากหน่วยงานสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

ณรงค์ ขำวิจิตร (2534) ได้วิเคราะห์เนื้อหาหนังสือพิมพ์รายวันกับการเสนอเนื้อหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนกรุงเทพมหานคร และการสำรวจความคิดเห็นของครูในกรุงเทพมหานคร จากการศึกษาเนื้อหาหนังสือพิมพ์รายวัน 6 ฉบับ ได้แก่ หนังสือพิมพ์สยามรัฐ มิติชน ไทยรัฐ เดลินิวส์ แนวหน้าและบ้านเมือง พบว่า ประเภทเนื้อหาที่หนังสือพิมพ์ทั้ง 6 ฉบับ นำเสนอมากที่สุดได้แก่ เรื่องการคมนาคมขนส่ง โดยหนังสือพิมพ์สยามรัฐให้เนื้อหาในการเสนอเนื้อหาทางด้านนี้ต่อฉบับมากที่สุดและหนังสือพิมพ์เดลินิวส์มีความถี่ในการนำเสนอเนื้อหาทุกประเภทมากที่สุด รูปแบบการนำเสนอที่พบมากที่สุด คือในรูปของข่าวและแนวโน้มในการเสนอในช่วงปี พ.ศ. 2531-2533 พบว่าในปี พ.ศ. 2533 มีความถี่ในการเสนอมากที่สุดและมีปริมาณเนื้อหาในการนำเสนอไม่แตกต่างจากปี พ.ศ. 2532 ส่วนผลจากการศึกษาความคิดเห็นของครู ซึ่งศึกษาจากครูมัธยมศึกษา จำนวน 140 คน จาก 8 โรงเรียนในเขตกรุงเทพฯ พบว่า (1) หนังสือพิมพ์รายวันมีบทบาทในการเสนอ

เนื้อหาทางด้านสิ่งแวดล้อมชุมชนกรุงเทพฯ ในระดับปานกลาง (2) หนังสือพิมพ์มติชนเสนอเนื้อหาทางด้านสิ่งแวดล้อมมากกว่าฉบับอื่น (3) การคมนาคมขนส่งเป็นเรื่องที่นำเสนอมากที่สุด (4) หนังสือพิมพ์ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย (5) ครูมีความต้องการให้เสนอเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของข่าว (6) ครูได้นำเนื้อหาทางด้านนี้ไปเป็นหัวข้อสนทนาและในการเรียนการสอนเป็นบางครั้ง (7) หนังสือพิมพ์รายวันทำให้นักเรียนเข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้นและเสนอแนะให้หนังสือพิมพ์รายวันเสนอเนื้อหาในเรื่องนี้มากขึ้นกว่าที่ผ่านมา

สิริพร สุจริตจันทร์ (2535) ทำการศึกษาและเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานคร เกี่ยวกับรายการสารคดีทางโทรทัศน์ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยจำแนกตามเพศและโปรแกรมการเรียนกลุ่มตัวอย่างจำนวน 367 คน ผลการวิจัยสรุปได้ว่า นักเรียนสนใจชมรายการสารคดีทางโทรทัศน์ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะทำให้ได้รับความรู้กว้างขวางขึ้น รวมทั้งเข้าใจถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม และพร้อมที่จะเป็นบุคคลหนึ่งที่จะร่วมมือรักษาสิ่งแวดล้อม รายการที่นักเรียนชมมากที่สุด คือ รายการโลกสลบสี ฟอสซิลราม สารคดีน้ำและป่าและทะเลตามลำดับ นักเรียนที่มีเพศต่างกันมีคะแนนความคิดเห็นด้านการชมรายการสารคดีทางโทรทัศน์ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 ด้านรูปแบบการนำเสนอ พบว่ามีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 ระหว่างคะแนนความคิดเห็นของนักเรียนชายและนักเรียนหญิงใน 3 รายการ คือ : รายการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม โลกสลบสี และรักษ์สิ่งแวดล้อม นักเรียนชายมีคะแนนความคิดเห็นสูงกว่านักเรียนหญิงทั้ง 3 รายการ และนักเรียนหญิงมีคะแนนความคิดเห็นด้านรูปแบบการนำเสนอของรายการธรรมชาติและชีวิตสูงกว่านักเรียนชาย นักเรียนที่เรียนโปรแกรมต่างกันมีคะแนนความคิดเห็นเกี่ยวกับด้านการชม และด้านรูปแบบการนำเสนอแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.5 นักเรียนสายสังคมศาสตร์มีคะแนนความคิดเห็นต่อรายการ 6 รายการ สูงกว่านักเรียนสายวิทยาศาสตร์

2. วาทกรรมของงานวิจัยแบบใหม่ (วาทกรรมทวนกระแส) ในขณะนี้งานวิจัยทางสังคมศาสตร์เริ่มมีการนำวิธีการวิจัยแบบใหม่มาใช้ กล่าวคือ งานวิจัยเชิงคุณภาพ แต่ก็ยังมีผู้ทำงานในลักษณะนี้น้อย ทั้งนี้เพราะงานวิจัยเชิงคุณภาพจะไม่ใช้สถิติในการวัด ดังนั้นจึงทำให้มีผู้โต้แย้งว่าขาดความน่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตามงานวิจัยเชิงคุณภาพนี้นับได้ว่าเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่า ตัวอย่างงานวิจัยเกี่ยวกับวาทกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่

อุบลรัตน์ สิริวิศักดิ์ (2534) ได้ศึกษาวาทกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อมในสื่อของไทย

(ENVIRONMENTAL DISCOURSES IN THE THAI MEDIA) ศึกษากรณีเขียนแก๊งกรุง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยวิเคราะห์ข่าวและสารคดีเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์ 6 ฉบับ ได้แก่ หนังสือพิมพ์มติชน สยามรัฐ ไทยรัฐ ผู้จัดการ เดอะเนชั่น และบางกอกโพสต์ ช่วงเดือนพฤษภาคมถึง สิงหาคม 2533 เพื่อชี้ให้เห็นถึงว่าหนังสือพิมพ์มีปัญหาในการเสนอวาทกรรมแบบใหม่อยู่มาก เงื่อนไขในการทำงานและกระบวนการในการเสนอ ทำให้มีส่วนต่อการเสนอประเด็นทางด้านนิเวศวิทยาไม่ได้เต็มที่ การเสนอข่าวนี้แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

1. การเสนอในตอนแรกเป็นการเสนอโดยให้เหตุผล ระหว่างฝ่ายผู้สนับสนุนและผู้คัดค้านการสร้าง หนังสือพิมพ์บางฉบับก็เสนอแต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
2. การเสนอความรุนแรง (การประท้วง) ทำให้ภาพการแก้ไขปัญหาด้านนิเวศวิทยาไปรวมกับความรุนแรง ภาพลักษณ์ที่เกิดขึ้นกลายเป็นการไม่มีเหตุผล ผลเสียคือ ความเข้าใจในเรื่องนี้กลายเป็นภาพลบ
3. การเสนอโดยอิงกับการเมืองในการตัดสินใจเป็นขั้นสุดท้าย แต่ปัญหาคือ อิงกับการเมืองไม่มีหลักประกัน ในกรณีความยุติธรรมในเรื่องการแย่งพื้นที่การทำกิน

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาเนื้อหาการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์ เป็นการวิเคราะห์เรื่องที่นำเสนอ ทิศนะของผู้ผลิตในการแก้ไขปัญหาล้างแวดล้อม (วิเคราะห์วาทกรรมทางสิ่งแวดล้อม) มุมมองของผู้ผลิตและสาเหตุและผู้แก้ไขปัญหาล้างแวดล้อม นอกจากนี้ยังศึกษาถึงผู้ผลิตรายการและหัวหน้าฝ่ายรายการของสถานีโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ อีกด้วย

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย